

Sava Babić

ČUDO OD SONETA

Nepoznati sonet Ivana V. Lalića?

1.

Život

*Čoveče, zaista: vrti se i tako.
Svaka naša reč na zemlji svakako
Rad je značajan, etički. I prija.
Ako nikad nije moguć: nek ubija.*

*Već godinama se krije i preliva.
Umrlo vreme. Ujutru. Za minut.
Zacelo stojim – pomislim zabrinut.
Pa kažem: odmah. Surovo biva.*

*Moderan pesnik, bezumlje nudi...
Pažnja se rasturi, grli, ali
Ikonoklast se lagano razbudi*

*Umetnošću. Voli jako. To pali.
Interes nek ubija. Vidik vela
Ni ne trepne, čovek! Preko tvog tela!*

2.

Može se raspravljati o ovom sonetu, o njegovoj pravilnosti, sistemu rimovanja (šema rima: aabb, cddc, efe, fgg; ženske rime), pa o stihu i njegovim karakteristikama. Ali se nameće izvesna „razdešenost“: velika tema i raskorak između pesnika i slike sveta, pa možda i sukob unutar same ličnosti lirskog subjekta koji izražava svoj nesklad sa svetom, i sa samim sobom.

I koliko god znamo da nam se uvek preporučuje da raspravljamo o delu i njegovim vrednostima, ne možemo da ne postavimo pitanje: ko je napisao sonet? A onda se ređaju i druga pitanja kojima se želi locirati i dokučiti delo. Istina, samo onda ako smatramo da samo delo zaslužuje takvu pažnju.

Čim saopštimo podatak da je sonet preveden s mađarskog, više tragamo za osloncem u originalu, nego u prevodu. Pitanja bivaju izmenjena: ko je taj autor originala, pa tek potom ko je prevodilac. Ali pre svega nas interesuje tekst originala kako bismo ga mogli uporediti s prevodom; da li vrednosti originala možemo naći i u prevodu?

Zato evo originala. I već su stvari složeniye, ali bar obećavaju da će uslediti rasplet.

3.

Élet

*Csakugyan, ember: egyébként is pörög.
 Viszonylag minden beszédünk a földön
 Jelentős munka, etikai. Örök.
 Ha ez sohasem lehetséges: öljön!*

*Már évek óta bújdokol és átcsap.
 Meghalt az idő. Reggel ott is. Perc.
 Bizonyal állok – mormogtam, hogy lássak.
 Mondom hát: ennek mindjárt. Rá is. Nyers.*

*A modern költő, ez is esztelenség...
 Az érdeklődés megoszlott és ölelt,
 A képromboló került ébredésnek*

*A művészetben. Szeretnem nagy. Tüzelt.
 Az érdeklődő öljön. Meg se rezdül
 A látvány, ember! Testeden keresztül!*

4.

Opet bismo mogli ponoviti celu operaciju, raspravljati o sonetu, njegovim vrednostima, o sistemu rimovanja, recimo, (šema rimovanja: abba, cdc d, efe, fgg; ženske rime), o karakteristikama stiha, temi, svetu... Ali bismo opet došli do ključnog pitanja: ko je napisao sonet na mađarskom jeziku?

5.

Odgovor je zaprepašćujući. Autor je Ivan V. Lalić! Lalić napisao sonet na mađarskom?! Nemoguće, nije verovatno. Zna li Lalić uopšte mađarski?

6.

Lalić je izvrstan pesnik, pa esejista i prevodilac. Veliki majstor versifikacije. On je u srpskoj poeziji prvi realizovao ukrštaj između zapadnoevropske moderne poezije i naše stare poezije (vizantijskog „govora“). Bio je i Grk i Vizantinac, ali i veliki poznavalac moderne poezije.

Njemu se dogodilo nešto što se stvaraocima vrlo retko događa: poslednju deceniju života potpuno se preporodio i obnovio kao pesnik. Ne napuštajući svoju poetiku, izrastao je za nekoliko spratova od zbirke *Pismo* (1992) pa do poslednje *Četiri kanona*.

Sigurno da postoje unutarnji podsticaji i rast pesnika, ali opet ne možemo a da ne poegnemo biografski podatak koji ovde i nehотиčno useda: pesnik mora i Sredozemlja izgubio je sina koji je nestao u moru na povratku jedrilicom iz Italije. Potresno je njegovo

ostvarenje *Plava grobnica*, pesma koja je istovremeno ponavljanje i kolektivne i lične tragedije, interpolacija novog pesnika u šemu stare pesme.

7.

Lalić je bio istaknuti prevodilac, naročito moderne francuske poezije. Ali je, gle čuda, prevodio i s mađarskog, i to opet poeziju. Prevodio je Šandora Petefija, i to odlično, analizirao sam njegove prevode, upoređivao s originalom, i čudio se čudu što su tako dobri. Preveo je i zbirku pesama Šandora Vereša, pesnika koji se gotovo ne može prevoditi toliko je osoben i čudan, zagonetan u jeziku, stalno se preobražava, protejska priroda. Pa i našeg Karolja Ača koji je poznat po bravuroznosti izraza i forme.

Lalić nije znao mađarski. Uvek je imao vodiča koji ga je opsluživao prevodima „ugrubo“ i bio mu konsultant. Za Petefija Danilo Kiš, za Vereša i Ača sam pesnik Karolj Ač.

Ali sve to ne objašnjava: da li je i kako Lalić napisao sonet na mađarskom?

8.

Septembra 2002. godine, u okviru Kolonije književnika u Kanjiži, doputovao je iz Nemačke, gde danas živi, pesnik Karolj Ač. I dao mi je list hartije koji je našao među svojim papirima na kojem su bila dva soneta. Prvi na mađarskom, drugi Ačov prevod tog soneta na srpski. Jedini podatak je glasio: sonet na mađarskom je napisao Ivan V. Lalić. Treba da vidim šta je to, više ništa ne zna da mi kaže. Ne seća se ni kada ga je dobio od Lalića, ni kojim povodom.

Ostalo je moje zaprepašćenje, blago rečeno – nedoumica. Tek kasnije su se nedoumice povećavale: šta raditi i kako objasniti nešto što se ne može dokučiti.

Navodim Ačov prevod soneta. On pokušava da mu prevede smisao, precizan je i tačan u tom pogledu.

9.

Život

*Zaista, čoveče: vrti se i onako,
Srazmerno svaki naš govor na zemlji
Značajan je rad, etički. Večan.
Ako to nije moguće: nek ubija!*

*Već godinama se krije i preliva se.
Umrlo je vreme. Ujutru i to. Minut.
Svakako stojim – promrmljah – da bih gledao.
Kažem dakle: odmah. I na to. Divlje.*

*Moderan pesnik, i to je bezumlje...
Pažnja se podelila i grčila,
Ikonoklasta se našao probuđen*

*U umetnosti. Voleti preveliko. Peče.
Ko se raspituje, nek ubija. Ni ne trepne
Vidik, čoveče. Preko tela tvog!*

10.

Ali ako Lalić ne zna mađarski, ja sam svedok da je to tako, kako je onda mogao da napiše sonet ne jeziku koji ne zna? I to veoma pravilan, bez greške.

U nedostatku bilo kakvih podataka, preostaju domišljanja.

Lalić je tražio od svojih „vodiča“ u mađarskom jeziku da mu čitaju original, hvatao je na sluh. Jednom sam ga nagovorio da napiše tekst o tome kako je uspeo da prevede Petefija. Naveo je primer jedne pesme koju nije mogao da prevede sve dok nije shvatio da je ona u ritmu čardaša, kao ona poznata kod nas „Sedela sam kraj mašine, šila sam, šila sam...” Drugom prilikom je rekao da mu je od velike pomoći sluh, njegov ujak je bio kompozitor!

Pa ipak? Možda je koristio one zbirke mađarskih pesama koje je prevodio uz pomoć vodiča. Ne bi bilo nelogično da je jednostavno uzimao reči, delove stihova iz takvih pesama i slagao ih u stihove i pesmu. Ali pokušaj da se nasluti bar neki od takvih delića – ostaje uzaludan.

11.

A kako prevesti pesmu ako znamo da autor nije znao jezik? Ne znamo ni kako je pesma nastala. A tek – onda – šta ona znači, kakav joj je smisao?

Ako je Lalić imao sluha, recimo, za harmoniju vokala mađarskog jezika, to je prirodno svojstvo mađarskog jezika i kada se ne koristi u umetnosti. Da li poći samo od zvuka i tako prevesti pesmu zenemarujući potpuno smisao?

Karolj Ač je veoma korektno preveo lingvistički smisao stihova, dakle smisao jezičkog iskaza, onako kako je segmentovan u kratkim rečenicama i otuda efektnim slikama. On nam može postati ishodište za takav smisljeni poduhvat u prevodu.

I ja sam pošao od smisla koji se nalazi u jeziku. Da li je to dovoljno za razrešavanje soneta i njegovog prevoda?

12.

Zato sam potražio pomoć i drugih prevodilaca. Najpre sam poslao mejl Draginji Ramadanski, izvrsnom prevodiocu s ruskog i mađarskog, u Sentu (14. april 2003):

Šaljem ti ovaj sonet uz molbu da ga prevedeš, ako ti se dopadne, i da mi ga vratiš. Na kraju ćeš saznati šta i zašto si radila: upregao sam te u igru.

13.

Istovremeno je otišao i mejl Ištvanu Besedešu, pesniku i prevodiocu na mađarski jezik (14. april 2003), s mojim prevodom soneta na srpski, bez bilo kakvih tumačenja:

Davno ti nisam pisao pa ne znam da li još važi ovaj mejl, zato se javi i potvrdi. Toliko mi se dopada ona igra u Rukoveti da mislim kako treba nastaviti još ponešto. Zato ti šaljem ovaj sonet. Ako ti se dopadne, trebalo bi da ga prevedeš. I da mi ga vratiš.

14.

I ja sam jedva da znam nešto o Lalićevom sonetu na mađarskom jeziku, nedoumice su velike. Zato nije nikakvo vučenje za nos kada drugima, prijateljima, nudim da ga prevedu bilo s mađarskog ili, još jedan korak dalje u vrtoglavi, moj prevod ponovo na mađarski.

Svestan sam da moji prijatelji prihvataju nalog onako negledu, jer znaju da im ne bih ponudio nešto što je bezvredno, pogotovo ne nešto što bi ih dovelo u nezgodnu situaciju.

Igra dakle, i pokušaj trijumfa duha.

15.

Još jedan pokušaj da se nešto više sazna o činjenicama: pismo Karolju Aču u Nemačkoj.

Beograd, 15. aprila 2003.

Dragi Karči,

Dobio sam tvoju adresu u Forumu, izgleda da nemaš mejl, što bi veoma olakšalo dopisivanje, pa moram ovako. Iako bi ti mejlom rado poslao ponešto od svojih tekstova koji bi te mogli interesovati kao čitaoca i onog istinskog prevodioca i pesnika.

Konačno je došla na red ona čudna pesma Ivana V. Lalića, koju si mi dao prošle godine u Kanjiži. Preveo sam je i ja, kao sonet s tačno propisanim rimama, a imam i tvoj prevod, koji ja nazivam lingvistički preciznim. Međutim, kao što znaš, kada se čovek zagnjuri u delo, pa onda još u ovako nemoguće i čudesno istovremeno, iskrsavaju nedoumice, čak sumnje. Želeo bih da napišem tekst o „Nepoznatom sonetu I. V. L.“, ali da stvar obrnem, postavim zagonetku i tek na kraju da je otkrijem kako je u stvari Lalić, koji nije znao mađarski, ipak napisao savršenu, „modernu“ pesmu na mađarskom jeziku!?

Zato bi mi dragoceno bilo da mi potanko saopštiš sve što ti znaš tim povodom: kada ti je dao pesmu, kojim povodom, šta je rekao, šta si ti naslutio, kako je objasnio. Znači sve što je faktografski, hladno tačno. Tvoj i njegov odnos prilikom rada. Ovo je toliko ludilo da je najbolje držati se činjenica ako se mogu uspostaviti.

Naravno, interesuje me i tvoje objašnjenje cele stvari. Sve što mi budeš saopštio, – ne škrtao na rečima! – koristiću tek uz tvoju saglasnost, poslaću ti tekst kada bude gotov. Naravno, pored Lalićeve pesme uvrstiću i tvoj prevod, ali sam već dao još jednom prevodiocu da prevede Lalićevu pesmu s mađarskog na srpski (on ne zna ništa, ni da je Lalićeva!), kao što sam jednom drugom prevodiocu poslao moj prevod Lalićevog soneta da ga prevede na mađarski! Ludnica je kompletna, nešto slično se nije dogodilo, što da ne zavrtimo stvari do kraja. Ipak možda se nešto od toga može naslutiti u pesmama Šandora Vereša kada je pisao pesme na izmišljenim jezicima (npr. „Varvarska pesma“) pa ih potom prevodio na mađarski, a ja transkribovao njegov original na ćirilicu, pa ga potom i preveo na srpski!

U meni se javila sumnja (tako savršeno segmentovan mađarski jezik da nema povrede sistema; rime koje su precizne...) da se ti nisi – izvini što to kažem – umešao i stvari popravljao tek onoliko koliko je nužno!? Kao što vidiš, meni treba objašnjenje. Ne mislim ja da ću stvar moći odgonetnuti do kraja, ostaće ona zagonetna, ali pitanja naviru i treba ih bar formulisati. Poezija uvek ostaje racionalno neuhvatljiva. Možda mi možeš pomoći, svaka tvoja rečenica može me podstaći da tragam dalje.

Kao što vidiš mene je uhvatio Lalić (a ti si mu to omogućio i u tome mu pomogao! – što znači da si već unapred kriv). Imam gotov rukopis pod naslovom „Prevod i argumentum, između originala i prevoda: prevod i njegovo tumačenje” i ovaj tekst o Laliću i tebi, došao bi na kraj rukopisa, kao poenta prevodilačke ludosti, ali onda i kao ludilo pisca-pesnika. (Rado bih ti poslao ceo rukopis knjige, ali to je moguće samo mejlom, i to takvim koji prima i ćirilicu i mađarski, Times New Roman, kao što se iz ovih fontova vidi.)

Nemoj da se ulenjiš, javi se. Rukoljub tvojoj supruzi.

16.

Jednom sam susreo Ivana V. Lalića i u razgovoru pomenem mu, nekim povodom, valjda sam tih dana negde pročitao kako je nastao Remboov sonet *Samoglasnici*. To je onaj sonet koji počinje: „A crno, E belo, I crveno, O plavo, U zeleno...” Mnogi su se odazivali na te boje i tvrdili kako za njih O nije plavo već... itd. A sada se ispostavilo da su u prvom Remboovom bukvaru samoglasnici jednostavno bili u tim bojama!

Lalić je i sam preveo ovaj sonet. Ali je na novu informaciju iz istih stopa reagovao: „A crno, E crno, I crno, O crno, U crno...” A na moju nedoumicu, dodao: „Ja sam, naime, daltonista!”

17.

Odziv Ištvana Besedeša (15. april 2003):

Pismo je stiglo. Zadatak interesantan. Pesma snažna. Samo te kratke rečenice, one su mi čudne. Uskoro se javljam.

18.

Odgovor Draginje Ramadanski (18. april 2003):

Šaljem ti prvu verziju prevoda refleksivnog soneta nepoznatog autora. Kad nema drugog izbora, ja onda pojednostavim, pogotovo kad je neka ultramoderna luča mikrokozma u pitanju. Tu ima zatamnjenja, semantičkih mrlja, nedorečenosti, polurečenica, elipsi. Što da ih ne izravnam, u nekoj vrsti skoro pedagoškog zahvata? Dodala sam malo šećera tamo gde gorči. Možda ću mu se vratiti. Doživela sam ga kao tematizaciju duela živog i zato smrtnog života i uvek umrtvljujuće i zato večne umetnosti. Kao umetničku direktivu. Sada je na redu kritika? Ili si zamislio neku drugu „ludoriju”?

19.

Život

*Čoveče, zbilja: ipak se okreće.
Kad bolje pogledaš beseda je svaka
ozbiljna rabota. Nigde vaspitališta većeg.
Mada je njena misija smrti naopaka!*

*Vekovima već krije se i vrluda.
Kad istekne vreme. Kad rudi, zabelasa.
Osvrćem se, mrmrljam, nesviknut na čuda.
Velim dakle: ne časi s njom ni časa.*

*Moderni pesnik besmislove niže...
Zapitanost se rastače, prijanja.
Vitoperi slikar glavu bi da diže*

*U umetnosti. Da je bar velik, silan.
Taj zapitkivač ubojiti. I da ne kleca
prikaza, čoveče! Dok te raseca.*

(Prevela s mađarskog Draginja Ramadanski)

20.

Odziv na pošiljku D. Ramadanski (19. april 2003):

*Obradovala me je tvoja brzina. I sonet, što i nije iznenađenje, ali jeste propratno pi-
samce: kako će dobro doći. Kritike prevoda soneta neće biti, ni sad, a verovatno ni ka-
snije. Stvar je mnogo luđa nego što bi se moglo pretpostaviti. Istovremeno je i veoma
komplikovana pa ne smem ni da počnem da ti objašnjavam. Malo strpljenja, sve će se
razjasniti; ma ne sve, samo izvesne pretpostavke i reakcije: krmarenje bez krme na pu-
čini!*

21.

Od Karolja Ača iz Nemačke nema odgovora. Još jedan telefonski razgovor kao pokušaj da se nešto dozna. Ništa. Ne seća se. Možda, čini mu se, kada je jedna delegacija naših pisaca, u kojoj su bili i Lalić i Ač, boravila u Budimpešti, tom prilikom mu je Lalić predao ovaj sonet.

22.

Nisam u pismu uzalud bacao „sumnju” na Karolja Ača. Od njega sam dobio list na ko-
jem je istom piscinom mašinom bio prekucan sonet na mađarskom i sonet u njegovom

prevodu. Mađarski bez greške, prevod s jednom greškom. Što znači, ako Ač i nije interv-
enisao, on je prekucao oba teksta. Da li je ipak negde nešto ispravljao?

23.

Pisac i prevodilac Zoltan Danji preveo je moj prevod na mađarski i uz pošiljku (10. maj
2004) dodaje:

Moj prevod je svakako slabiji od originala. Da li ste vi napisali sonet?

I obećava svoj komentar.

24.

C'est la vie

*Lám, mégis mozog, barátom, csakugyan.
Szavainknak erkölcsi értéke van,
súlya, jelentése. Így helyénvaló.
Különben meg – ha kell – gyilkoljon a szó.*

*Szemek elöl rejtve egyre csak gyülemlik,
egyre csak haldokol. Közelít a reggel.
Talán megálltam – ez eltölt félelemmel.
Szólok majd: „máris”. Minden dacból kezdődik.*

*Modern költő, hisz tébolyodottan szólt...
Csapong a figyelem, mint egy szélhámos.
De kijózaníthatjuk a képrombolót*

*egy kis művészettel. Kedveli. Hatásos.
Pusztuljon az érdek: a láthatár fátylát
ne rezzentse! Mondhatni: csak a testemen át!*

(Danyi Zoltán fordítása)

25.

Nekoliko reči o delu i prevodu Zoltana Danjija (12. maj 2004):

*Sonet je izgrađen od kratkih rečenica koje su skokovito sklopa čiju jezgrovitost ni-
je lako realizovati u sličnoj napetoj strukturi pesme. Pojedine rečenice su često samo
upućivanja, aluzije, čitalac treba da ih dopuni i konkretizuje, što delo čini otvorenim
prema raznim vrstama tumačenja. I dok čitalac može da čita različite smislove i da ih
u sebi stapa, prevodilac mora da bira između pluralizma različitih vrsta značenja, a
nekih značenja i upućivanja neminovno mora da se odrekne. Naravno, idealno bi bi-
lo ako bi se pesma visokom razinom umetničke realizacije prevela na drugi jezik; na
taj način bi se očuvala razgranatost, istovremeno bi se pak autentičnost pesme svaka-
ko izmenila.*

U varijaciji soneta u mom prevodu ističe se prkosni stav modernog umetnika, „ikonoklastični“ svet, nasuprot nemilosrdnom prividu stvarnosti koja srlja za interesima: ukratko, varijanta pesme na mađarskom govori o moralnom držanju umetnika i njegovom do kraja istrajnom uverenju.

26.

No comment.

Igra se može i dalje nastaviti, možda će to učiniti ne samo čitaoci koji imaju stvaralačkih sklonosti (u kojima se probudi želja da se i oni poigraju), nego i učesnici u ovom malom poduhvatu. I u nastavku može biti zanimljivih pojedinosti, ali generalno gledano, ništa bitno nećemo saznati o sonetu: da li je on delo Ivana V. Lalića, ili je mistifikacija?

No comment.

Beograd, 14. maj 2004.

